

УДК 821.161.2

ЮЛІЯ ШКУРАТЕНКО

м. Київ

shkuratenkoju@gmail.com

МАТЕРІАЛЬНО-ТІЛЕСНА ОБРАЗНІСТЬ У ГУМОРЕСКАХ ПАВЛА ГЛАЗОВОГО: САТИРИЧНО-БУРЛЕСКНИЙ ДИСКУРС

У статті йдеться про дискурс, який був пов'язаний з використанням матеріально-тілесної образності П. Глазовим. З'ясовано, що, з одного боку, «низова» тематика й образність дозволяла письменнику залучати масового читача. Натомість, з іншого боку, свідоме використання автором сюжетів, образів і мотивів народного сороміцького гумору свідчить про модифікацію української сміхової культури на рівні бурлескного світосприйняття. Текстологічне вивчення гуморесок показало, що обігрування матеріально-тілесного низу у творах «Богомільна баба» та «Кумова телеграма» підпорядковувалося сатиричній меті. Водночас з'ясовано, що в гуморесках «Маленький дачник» та «Як лякати вовка» сатирична складова сміху П. Глазового поступалася архаїчному нерозчленованому сміху, невіддільному від народного бурлескного сміхового світосприйняття.

Ключові слова: матеріально-тілесна образність, масовий читач, сатира, бурлеск.

Прізвище поета-гумориста П. Глазового було добре відоме читацькому загалові. Тож не дивно, що причини феномену його популярності привертали увагу багатьох критиків. У своїй критичній статті «Навіщо тратить на мораль слова?» Г. Сивокінь зазначає: попри те, що сучасні письменники вимушені опікуватися проблемою читача, у П. Глазового такої проблеми не існує [8, 3]. Його книжки дарують на іменини (для розваги) як гумор «широкого вжитку» [8, 3]. Наведені зауваження з боку дослідника, з одного боку, є завуальованими звинуваченнями у естетично невисокій якості деяких творів письменника. З іншого боку, вони свідчать про те, що Г. Сивокінь вбачав причину неймовірної читацької любові до П. Глазового у *орієнтації письменника на масового читача*.

З цього приводу М. Годованець у критичному огляді «Серйозно і смішно» зазначає: «Дехто взагалі скептично ставиться до гуморесок П. Глазового, називаючи їх невартим матеріалом естрадного типу» [3, 3]. Позиція Г. Сивоконя не є винятком. Зокрема, П. Мосоха, К. Коваленко, Г. Сивокінь наголошують на тому, що П. Глазовий знижується до запитів юрби [7, 147; 6, 3; 8, 3]. Дослідники закидають письменникові, що через надмірне запобігання смакам публіки він не піднімає читача до вищого культурного рівня, а

навпаки, опускається до його інтересів заради власної популярності.

У контексті окресленої дискусії на особливу увагу заслуговує твердження Г. Сивоконя, який однією з причин унікальної популярності П. Глазового вважає гумор низового характеру. Аналізуючи «феномен Павла Глазового», Г. Сивокінь вбачає секрет його читацького успіху виключно в тому, що «читач, особливо в гурті, навколо естради, приміром, – він любить солоненьке, скоромненьке, припечене. Цей читач шукає в гумористів чогось такого... простодушного, наївно-простакуватого, не вельми обтяженого хорошим тоном» [8, 3] (виділення наше – Ю. Ш.) І звичайно ж, у творчості П. Глазового він усе це знаходить. Тож виникає потреба у з'ясуванні доцільності подібних звинувачень, що передбачає комплексне дослідження, з якою метою письменник обігрував матеріально-тілесні прояви людського життя, якими засоби автор досягав поставленої мети.

Важко посперечатися з тим, що масовий читач справді любить «гострі», «солоні» теми, але зі слів дослідника видається, ніби цей читач настільки примітивний, що не може самостійно відрізнити зразки якісного гумору від грубого зубоскальства. На потвердження власної думки звернемося до позиції М. Годованця, який зазначає, що «слухач не

аплодуватиме тому, що не дає нічого ні розуму, ні серцю. Він уміє відрізнити зерно від полови» [3, 3].

Та чи дійсно письменник запобігає перед увагою свого читача, коли звертається до еротичних тем? Безперечно, архаїчні сміхові мотиви завжди були зрозумілі широким верствам населення. Тож залучення низової образності і тематики дало автору змогу вийти на масового українського читача, глядача та слухача. Не викликає сумніву і той факт, що «низова» тематика вимагає найпростіших бурлескних засобів створення комічного, що допомогло письменнику бути більш дохідливим для свого реципієнта.

Водночас, залучаючи в свою літературну творчість низові матеріально-тілесні особливості життя українського народу, П. Глазовий відтворював бурлескну концепцію його світосприйняття. Обігрування матеріально-тілесного низу проростає в українській культурі з архаїчних традицій, коли жарти з чуттєво-низовою тематикою були частиною землеробських народно-обрядових свят. Йдеться про давній магічний сміх, який був спрямований на підвищення родючості. Так, зокрема, його відгомін у формі еротичних елементів можемо побачити у таких фольклорних жанрах, як жартівливі пісні, колядки, веснянки, весільні пісні, обрядові пісні на свято Маланки та ін.

Як зазначає О. Дей, культура напівпрофесійного виконання жартівливих пісень з еротичними мотивами побутувала з часів Київської Русі (коли її виконували скоморохи), пізніше у середовищі мандрованих дяків. Без гумористичних пісень із елементами еротики не можна було обійтися при дворах польських панів, де їх виконували співаки [4, 17].

Професійне «олітературнення» сороміцького фольклору також має давню традицію в українському письменстві: еротичні елементи бачимо в творців «низового» бароко, в «Енеїді» І. Котляревського, у творчості його послідовників, у співомовках С. Руданського, в усмішках Остапа Вишні. Тож свідоме використання П. Глазовим сюжетів, образів і мотивів народного сороміцького гумору не можемо визначати суто поняттями низькопробності, малохудожності і запобіганням

масовим смакам. Адже, засвоюючи і модифікуючи сміхову культуру на рівні бурлескного світогляду, письменник транслиував народний (далекий від естетства) погляд на світ.

Щоб з'ясувати особливості сороміцького гумору П. Глазового, звернемося до «солоненького», «скромненького» та «припеченого» у творчості П. Глазового, яке, на думку Г. Сивоконя, так любить неосвічений український читач. Об'єктом нашої уваги стануть гуморески, у яких письменник використовував сюжети, образи і мотиви народних сороміцьких жартів і зображав різні прояви матеріально-тілесного життя народу.

У гуморесці «Як лякати вовка», яка, за авторським визначенням, є веселою новелою, письменник використовує принцип бурлескного зниження, переосмислюючи героїчне в аспекті матеріально-тілесного низу. Сюжет розгортається в електричці, де відбувається розмова між двома мисливцями. Ця гумореска подібна до мисливської бувальщини, у якій старший мисливець навчає молодого «мисливської» науки. Літній дядько випробовує молодого і ставить йому запитання: що ж потрібно робити, якщо у тебе розстріляні усі патрони, а назустріч «сатана несе» вовка [1, 495]? Відповідь молодого мисливця «заховаюсь» не влаштувала чоловіка. Він закликає чинити навпаки: «Не ховатись, а на вовка / Треба прямо йти. / Перед вовком сядь, роззуйся / І штани зніми, / І лупцюй по морді вовка / Мокрими штаньми. / Вовк штанів боїться мокрих / Більше, ніж вогню» [1, 495]. Закріплює ефект від розказаної історії фольклорним рефреном: «Це кажу я щиру правду, / Не якусь брехню» [1, 495].

Закономірно, що молодий мисливець не йме віри такій історії: «Добре, – каже, – якщо буде / Поблизу вода. / Чи баюра, чи калюжа, / Чи якийсь струмок. / А як ні, то що робити?» [1, 496]. «Не журись, синок!» – заспокоює літній колега. Несподівана розв'язка викликає сміховий ефект: «Доки будеш роззуватись / Та знімають штани, / Десять раз у тебе стануть / Мокрими вони» [1, 496]. Бачимо, що сміховий пуант в гуморесці «Як лякати вовка» будується довкола фізіологічного осоромлення від страху. Такі історії з незручними ситуаціями траплялися і раніше в мисливському гуморі.

Приклади олітературнення мисливських жартів можемо побачити в «Мисливських усмішках» Остапа Вишні. Полювання передбачає небезпечні ситуації, у яких дикі тварини нерідко становлять загрозу життю людини. Тому таке сміхове обігрування є не що інше, як спроба побороти страх. Тобто, народна сміхова парадигма «смішно – значить, не страшно» має пряме тлумачення в веселій новелі поета.

Ще однією твором, в якому життєствердність домінує над викривальною функцією, є гумористична мініатюра «Маленький дачник». Попри те, що П. Глазовий вводить у зав'язку соціальний контекст (Ми дізнаємося, що маленький онук – «городське хлопчеченя», яке, приїхавши до бабусі зі столиці, вперше побачило коня [1, 18]), його зображення дійсності не підпорядковане сатиричним завданням. Протиставлення міста і села використовується автором для того, щоб читач прослідкував причинно-наслідкові зв'язки у дитячій поведінці. За сюжетом, хлопчик довго приглядався до коня доти, доки з хати не вийшов дядько. Коли чоловік сів на коня і крикнув «Но!», маленький дачник несподівано вигукнув: «Дядю, коник не поїде! – / Хлопчик вискочив на тин, – / Доки ви сиділи в хаті, / З нього витік весь бензин!» [1, 18]. Згідно з концепцією М. Бахтіна, матеріально-низове обігрування процесу випорожнення невіддільне від народного сміхового світосприйняття. Йдеться про концепцію бурлескного народного тіла з його природними потребами і надмірностями, які засвідчують вічну живучість і незнищенність тіла народу.

Цікавим зразком обігрування тілесності з сатиричною метою є співомовка «Непорочна курка». Письменник розпочинає з інтригуючої лаконічної зав'язки: «Якось баба богомільна / В крамниці сказала: / – Дайте мені таку курку, / Що півня не знала» [1, 236]. Власне запрявлена автором тема (пошуку богомільною бабою непорочної курки) одразу налаштовує читача на не менш інтригуючу сороміцьку розв'язку. Крім того, важливо, що з перших рядків в уважного читача виникає риторичне запитання: яким чином поїдання «непорочної» курки вкладається у поняття набожності. Отже, автор започатковує приховану дискусію стосовно того, що входить в

релігійну категорію істинної віри у бога, а що є зазначеною «богомільністю», яка, на нашу думку, межує з обмеженістю.

За сюжетом богомільну бабу не влаштує та курка, яку їй пропонує (автор вживає лексему зі згрубілою характеристикою «тиче») продавщиця. Непривабливий опис птиці можемо побачити із запитань баби: «Чого ж вона така синя / Та ще й кривонога? / Чому на ній я не бачу / Ні крапельки жиру? / Чому вона фігурою / Схожа на сокиру?» [1, 236]. Образ курки письменник змальовує у потворному карикатурному ключі. Насамкінець лунає повторне запитання, на якому будується сюжет гуморески: «Я серйозно вас питаю: / Знаєте ви точно, / Що це курка не топтана, / Жила непорочно?» [1, 236]. Сміховий пуант побудовано на контрасті між непорочністю і її цинічним баченням людиною прагматичного світогляду: «Продавщиця зуби скалить: / — А чого ж питати? / Який дурень таке стерво / Захоче топтати» [1, 236].

Щоб добре зрозуміти цей жарт, треба чудово знати характер продавчинь, специфіку черг у житті радянської людини і особливості характеру працівників торгівельної сфери. У діалозі бачимо зіткнення двох світоглядів: прагматичного (представником якого є продавчиня) і позірно релігійного (представницею якого є богомільна бабуся). Їх перетин дає нам можливість викрити передусім псевдобогомільність бабусі. Тож у розглянутій нами гуморесці письменник обігрує матеріально-тілесний низ з сатиричною метою.

У творчості П. Глазового є чимало творів, у яких переосмислюються інтимні стосунки між чоловіком та жінкою. У гуморесці «Чого нема – того нема» йдеться про відсутність статевого сили у літніх чоловіків [2, 293]. В основу сюжету покладено залицяння. Героями цієї гуморески є дідок і молодичка, між якими відбувається діалог. Письменник починає з лаконічної зав'язки, вміщеної в один рядок: «Дідок сусідці підморгнув...» [2, 293], яка одразу налаштовує читача на любовну інтригу та на гумористичне сприйняття ситуації. Повний соковитий образ української молодички, у якої на всі випадки життя є дотепна відповідь, довершується реплікою: «У вас, я бачу, потяг є, / До молодичок хочеться» [2, 293].

Письменник навмисне уникає довгих описових конструкцій, яскраво і лаконічно моделюючи поведінку своїх персонажів: «Дідок скривився жартома», «А та [молодиця] стоїть регочеться...» [2, 293] (ремарка наша – Ш. Ю.). Сміховий ефект викликає репліка дідуся: «Ще потяг є, але нема <...> Нема локомотива» [2, 293]. Таким чином характери героїв П. Глазового краще розкриваються завдяки прийому «діалог».

Гумористична ситуація у гуморесці будується довкола омонімів (а саме – омографів) «потяг» – як «сильна внутрішня потреба» і «потяг» як «поїзд». Натомість сміховий ефект виникає від завуальованого вживання слова «локомотив» на позначення чоловічого статевого органу. Йдеться про відсутність локомотива, тобто проблеми з чоловічою статевою силою. У гуморесці «Чого нема – того нема» майстерність письменника проявляється у тому, що він розкрив «припечену» тему, не вдаючись до бурлескного надміру, грубості та вульгарності. Уміла завуальованість лише поглибила комічний ефект.

Із настанням незалежності у творчості письменника посилюється сатиричний струмінь. Наприклад, зразком використання низової образності з сатиричною метою є поема «Куміада». Зокрема, використання низової символіки для викриття поведінки представника «чужого» етнотипу прослідковуємо у гуморесці «Кумова телеграма». За сюжетом кум пише телеграму начальнику міліції, у якій скаржиться на те, що старшина не знає державної мови. Вислухавши скаргу «Я вас вислушал. Так вот, / Это мне напоминает анекдот. / Существует два похожих языка. / Вот скажите, как по-вашему рука? / – Так і буде, – кум говорить. / – Ну, а зуб? / – Так і буде, – кум відказує. / – А пуп? / – Так і буде. / – Ну а задница? / – Не так... / – Ну, і что же получается, чудак? / Что выходит? Из-за задницы одной / Ви приехали беседовать со мной?» [1, 501]. Аргументація, яка побудована на визначенні мов за назвами частин тіла, засвідчує примітивність державного працівника. У своїх прикладах начальник градаційно спускається від зуба (як частини ротової порожнини), через пуп і до задку (пов'язаному у народній сміховій культурі з випорожненнями). Такі мовні

маніпуляції характеризують як світогляд в цілому, так і логіку й аргументацію в конкретному випадку типізованого образу носія російської мови в Україні. Автор стилістично маркує лексику начальника, оскільки він носій російського «етнотипу». Реакція кума як носія «українського» етнотипу цілком виправдана: «Кум за голову вхопився: – Стид і страм...» [1, 501].

Попри те, що правда на стороні кума, сила – на стороні представника влади. Низове, грубе, що межує з вульгарним зображенням, в якому домінує сатиричний аспект. Представники владних структур, з якими зіштовхується кум, – це частина великої ієрархічної системи, для яких закон про державну мову нічого не вартує. У гуморесці «Кумова телеграма» звертання до образів матеріально-тілесного низу підпорядковане суто сатиричній меті.

Отже, відповідь на запитання, з якою метою П. Глазовий звертався до обігрування «низової» тематики, передбачає врахування кількох аспектів. Передусім звернемося до критичних рецензій на збірку «Сміхологія». Попри емоційно негативну наснаженість багатьох критичних оглядів творчості письменника, яка вадить об'єктивному науковому аналізу, деякі думки опонентів П. Глазового заслуговують на особливу увагу. Зокрема, ми не можемо не врахувати думку І. Сивоконя про те, що читач справді любить «солоненьке, скоромненьке, припечене» [8, 3]. Дійсно, П. Глазовий не лише не уникав, а активно використовував еротичні сюжети, мотиви, що сприяло підвищенню його популярності.

Варто зазначити, що письменник справді добре знав свого читача, об'єктивно розумів цільове призначення своїх гуморесок, правильно осмислював розважальну і рекреаційну функцію сміху. Тож спостереження Г. Сивоконя про «точне соціальне адресування» творчості П. Глазового є надзвичайно точним [8, 3].

З іншого боку, полемізуючи з Г. Сивоконем, ми вважаємо, що не варто применшувати естетичні здібності радянського читача і перебільшувати його готовність сприймати «низькопробні» твори [8, 3]. Павло Глазовий здебільшого не вигадував означені сюжети, а запозичував їх у того ж таки народу, майстерно

перероблюючи їх на дотепні і влучні віршовані гуморески, жарти, дотепи, мініатюри тощо. Тобто, звинувачення у «низькопробності» творів письменника, власне кажучи, є прихованим звинуваченням у низькопробності народнопоетичних сюжетів. Отже, пропонуємо зробити таке уточнення: критичні звинувачення у малій естетичній вартості творів П. Глазового доцільні лише в контексті того, які письменник відбирав сюжети і які засоби добирав.

Окрім того, у матеріально-тілесній образності і тематиці, породжених народною сміховою культурою, втілюється бурлескна концепція українського світосприйняття. Тож майстерно переробляючи сороміцькі сюжети і розкриваючи образи матеріально-тілесного низу, автор транслював народний погляд на світ.

З одного боку, обігрування матеріально-тілесного низу у творах письменника підпорядковувалося сатиричній меті («Богомільна баба», «Кумова телеграма»). Варто зазначити, що у розглянутих творах об'єктом висміювання П. Глазового були не матеріально-тілесні прояви людського життя або інтимні

стосунки, а людські вади, які були пов'язані з цими тілесними проявами (тут і примітивність богомільної баби, і обмеженість представника влади тощо). З іншого боку, у деяких його жартах життєствердна функція домінувала над руйнівною. Попри те, що автор не відривався від соціального контексту, у гуморесках «Маленький дачник», «Як лякати вовка» його сміх був відгомонам архаїчного нерозчленованого сміху.

Список використаних джерел

1. Глазовий П. Сміхологія. Вибране / Павло Глазовий. — К.: Діокор, 2003. — 526 с.
2. Глазовий П. Сміхотерапія / Павло Глазовий. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007. — 336 с.
3. Годованець М. Серйозно і смішно / Микита Годованець // Літературна Україна. — № 93 (2479). — 24.11.1967 р. — С. 3.
4. Дей О. Спілкування митців з народною поезією / О. Дей. — К.: Наукова думка, 1981. — 334 с.
5. Євтушенко В. Хто такий Павло Глазовий / Віктор Євтушенко. — К.: Діокор, 2005. — 144 с.
6. Коваленко К. Де б'ють — там... і гумор / Клавдія Коваленко // Літературна Україна. — № 55 (2649). — 11.07.1969 р. — С. 3.
7. Масоха П. Як парость виноградної лози / Петро Масоха // Дніпро. — № 9. — 1968 р. — С.145—148.
8. Сивокінь Г. «Навіщо тратить на мораль слова?» / Григорій Сивокінь // Літературна Україна. — № 12 (3953). — 25.03.1982 р. — С. 3.

YULIYA SHKURATENKO

Київ

MATERIAL AND BODILY IMAGERY IN PAVLO GLASOVYI'S HUMORESQUES: SATIRICAL BURLESQUE DISCOURSE

The article refers to a discourse that has emerged in connection with the use of bodily imagery P. Glazov. It was found that, on the one hand, the «grass-roots» theme and imagery allows the writer to engage the general reader. On the other hand, the conscious use of folklore humor shameful plots, images and motifs is the evidence of modification Ukrainian culture of laughter at the burlesque attitude. Humoresques textual study showed that harping on the lower stratum in the texts «Devout woman» and «Telegram from the godfather» subordinated satirical purpose. At the same time it found that humoresque «Little summer resident» and «How to scare a wolf» satirical laughter component weakened before archaic undifferentiated laugh, inseparable from the national burlesque comic attitude.

Key words: material and corporeal imagery, the mass reader, satire, burlesque.

ЮЛИЯ ШКУРАТЕНКО

г. Киев

МАТЕРИАЛЬНО-ТЕЛЕСНАЯ ОБРАЗНОСТЬ В ЮМОРЕСКАХ ПАВЛА ГЛАЗОВОГО: САТИРИЧНО-БУРЛЕСКНЫЙ ДИСКУРС

В статье рассматривается дискурс, который возник в связи с использованием материально-телесной образности П. Глазовым. Выявлено, что, с одной стороны, «низовая» тематика и образность позволяла писателю привлекать массового читателя. С другой стороны, сознательное использование автором сюжетов, образов и мотивов народного постыдного юмора свидетельствует о модификации украинской смеховой культуры на уровне бурлескного мировосприятия. Текстологическое изучения юморесок показало, что обыгрывание материально-телесного низа в произведениях «Богомольная баба», и «Телеграмма от кума» подчинялось сатирической цели. В то же время установлено, что в юморесках «Маленький дачник» и «Как пугать волка» сатирическая составляющая смеха П. Глазового ослабевала перед архаическим нерасчлененным смехом, неотделимым от народного бурлескного смехового мировосприятия.

Ключевые слова: материально-телесная образность, массовый читатель, сатира, бурлеск.

Стаття надійшла до редколегії 05.11.2016